

УДК 811.111'42

Осіпчук Г. В.

КОНЦЕПТ «ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ» В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ВІЛЬЯМА СОМЕРСЕТА МОЕМА

Стаття присвячена аналізу мовних засобів, якими виражений концепт «зовнішність людини» в художньому світі С. Моема, що є одним із напрямів наукових розвідок когнітивної лінгвістики. Виокремлено лексико-семантичне поле номінацій концепту «зовнішність людини». Встановлено найбільш та найменш продуктивні вербалізatori концепту, що дає можливість характеризувати ідіостиль письменника.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт «зовнішність людини», мовні засоби – вербалізatori, художня картина світу, ідіостиль письменника.

Осіпчук Г. В. Концепт «внешность человека» в языковой картине мира Уильяма Сомерсета Моэма. – Статья.

Статья посвящена анализу языковых средств, которыми выражен концепт «внешность человека» в художественном мире С. Моэма, что является одним из направлений научных исследований когнитивной лингвистики. Сделан акцент на лексико-семантическом поле номинаций концепта «внешность человека». Установлены наиболее и наименее производительные вербализаторы концепта, что дает возможность характеризовать идиостиль писателя.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт «внешность человека», языковые средства – вербализаторы, художественная картина мира, идиостиль писателя.

Osipchuk G. V. The Concept of «appearance» in the language picture of William Somerset Maugham's world. – Article.

The article analysed the linguistic means that expressed the concept of „appearance” in S. Maugham's artistic world, that is one of the research areas in cognitive linguistics. It has been isolated the lexical and semantic area of the nomination of concept „appearance”. Also, the most and the least productive verbalizatory of concept that gives the opportunity to characterise writer's idiosyncrasy has been established in the article.

Key words: cognitive linguistics, concept „appearance”, language means – verbalizatory, artistic picture of the world, writer's idiosyncrasy.

У лінгвістиці співіснують концепції та напрями, в яких за основу беруться різні чинники: логічні моделі мови, психологія мови, композиційність, закономірності творення тексту, лінгвістика тексту, дискурс і т. д. [2, с. 132]. XXI століття характеризується антропологічним підходом до вивчення мовних явищ, що дає можливість сконцентрувати увагу наукових розвідок на мисленні, почуттях, самосвідомості і світосприйманні суб'єкта. Так зване когнітивне мовознавство направлене на дослідження мовної картини світу, в центрі якого – людина.

Порівняно молода дисципліна – когнітивна лінгвістика – характеризується міждисциплінарною належністю і знаходиться на перетині кількох наукових галузей: соціальної комунікації, філософії, психології, культурології та ін. [13, с. 1]. Торкаючись напрямів когнітивної лінгвістики, варто наголосити на актуальності побудови теорії текстів, у межах якої постає можливим виявлення характеристики процесів когніції – «роботи думки» [2, с. 133] людини.

У когнітивній лінгвістиці сформувалась концептуальна семантика (тут значної ваги набуває тлумачення концепту) [2, с. 134]. Під концептом здебільшого мають на увазі термін, що є засобом пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості, відображає знання і досвід людини [2, с. 134–135].

Концепт як ментальне утворення досліджується сучасними науковцями: О. Архиповою [1], Т. Валюкевич [14], С. Воркачовим [1], Т. Лішук [12], О. Мельничук [9], О. Подою [10], С. Потапенком [7] та ін. Однак визначення терміну «концепт», яке б підтримували всі дослідники, не існує, що вказує на багатозначність цього явища. Єдина спільна думка вчених: найкращим засобом опису та визначення природи концепту виступає мова, тому на часі перед лінгвістикою нові завдання – комплексний аналіз мовного фактору. За сучасними підходами, найважливіші концепти кодуються саме в мові.

У результаті діяльності письменника з'являється художній твір – взаємодія різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Автор постійно перебуває під

впливом життєвих подій, що викликають певне ставлення до себе і стимулюють його виявлення, і одночасно митець інтерпретує факти відповідно до власних переконань і намірів. Художній текст – це частина життя суспільства і авторське самовираження.

Останнім часом спостерігаємо динамічне зростання кількості лінгвістичних робіт, присвячених вивченню концепту «зовнішність людини». Однак всупереч активізації наукових розвідок у галузі лінгвоконцептології його мовне вираження в художній прозі вивчене недостатньо. В англійській мові лексичні засоби опису зовнішності людини являють собою велику понятійну сферу. Досліджувана мікросистема виходить за рамки семантичного поля і лексико-семантичної групи у класичному розумінні. Теорія подібних мікросистем теж недостатньо розроблена.

У рамках цієї проблематики важливе місце посідає дослідження концепту «зовнішність людини» в художньому світі Сомерсета Моэма, що виражається за допомогою різних мовних засобів-вербалізаторів: епітетів, порівнянь, метафор і т. д. та в перспективі дасть можливість аналізувати ідіостиль письменника. Цим й зумовлена актуальність дослідження, що вимагає виконання таких завдань: виокремити лексико-семантичне поле номінацій концепту «зовнішність людини» у творах С. Моэма; встановити найбільш та найменш продуктивні вербалізatori концепту, що дасть змогу отримати відомості про універсальну та ідіостильову характеристику мовної картини світу письменника.

За основу відбору вербалізаторів взято описи зовнішності героїв. Фіксувалися всі лексеми, які описують окремі частини людського організму, а також такі, що характеризують поставу, вираз обличчя, погляд, жест, посмішку, оскільки, на нашу думку, дані мовні засоби безпосередньо відносяться до опису зовнішності живої людини. Лексеми, що описують елементи одягу людини, не розглядалися.

Вільям Сомерсет Моэм – англійський письменник, один із самих відомих прозаїків 1930-х років. Його опо-

відання цікаві не лише своїми сюжетами, але й майстерністю у зображенні зовнішності героїв. У прозі не знаходимо значних за обсягом портретних характеристик героїв, а лише змалювання їх ключових рис, що допомагають підкреслити особливості поведінки та характеру.

Зовнішність літературного персонажа є своєрідною авторською системою мовного вираження, мета якої – ідентифікації героя. Портрет у художній літературі – один із засобів конкретизації художньої розповіді, індивідуалізації героя. Великою увагою до зовнішнього образу героя позначена вся творчість Сомерсета Моема. Для письменника портрет – важливий інструмент у соціальній і психологічній типологізації персонажів твору, не кажучи вже про індивідуалізацію персонажів.

У С. Моема опис зовнішності персонажа відбувається наближено до природного розглядання людини. В основному прозаїк виокремлює ті елементи зовнішності, які, на думку автора, найточніше підкреслять його сутність. Серед них виокремити: очі та погляд, усмішку, волосся, загальний вигляд. Спочатку автор подає загальні враження: зріст, колір волосся, одяг, а потім уже наводяться дрібніші елементи портрета: кучері, обличчя, брови, вії, усмішка.

Першочерговим в оповіданнях письменника є опис власне обличчя: *fine and clean-cut face* (11, 243), *handsome sensitive face* (11, 168), *a pleasant, amiable face* (11, 324). Естетичний вплив на читача відбувається через багатство епітетів, уміло підібраних автором. С. Моєм акцентує увагу на аристократичному походженні героя: *her delicate features* (11, 169), *an English face* (11, 85), *the same fine, ascetic features* (11, 167), *perfectly regular features* (11, 255). Риси обличчя вказують на особливості життєдіяльності персонажа: *neat, prim face* (11, 234), *her face was white with fear* (11, 66). Колір обличчя вказує на стан здоров'я: *her red and swollen face* (11, 61), *pale face* (11, 29), *a sallown face* (10, 86), *his pale, sharp face* (11, 116), *sallow face* (11, 355), *his red and blotchy face* (11, 249).

Створюючи словесний портрет людини, опис її зовнішності і визначення функціональних ознак, С. Моєм у першу чергу підкреслює якісь особливі індивідуальні риси, що вирізняють героя серед інших: *his clean-shaven strong face* (11, 98), *a pinched face* (11, 26), *painted face* (11, 58), *red-faced energetic man* (11, 305), *a nice, good-humoured face* (11, 291) *a large, fat, clean-shaven, red face* (11, 323). Опис підборіддя вказує на ведення дивного способу життя персонажа: *with a week's growth of grey beard on his chin* (11, 239) чи його характер: *a weak, small chin* (11, 87). Варто відзначити вислів: *a Victorian cheek* (11, 344), який вжитий автором для вказівки на манірність героїні: блідий, а не рум'яний вигляд, вказує на особливості зовнішності, які були характерні для суспільства за часів правління королеви Вікторії (1837–1901).

У ході розвитку сюжетних ліній в оповіданнях С. Моєм вдається до деталізації портретної характеристики героїв: особливий вигляд бороди: *a small beard, now somewhat grey* (11, 247); характерна будова носа: *a great hooked nose* (11, 131); вуса: *his handsome moustache* (11, 143), *a grey toothbrush moustache* (11, 67); обриси черепа: *his large skull* (11, 86). Читачеві важливо звернути увагу описи запалих щік, що розкривають душевний стан персонажа: *hollow cheeks* (11, 33), *his thin cheeks* (11, 122), вказують на особливості людського організму: *a network of little purple veins on the cheeks* (11, 249).

Непродуктивними вербалізаторами у художньому світі С. Моема є лексеми, що характеризують губи, рот та зуби персонажа. Малюнок губ розповідає про смаки й уподобання героїв: *scarlet lips* (11, 83), *painted lips*

(11, 354), *full and sensual were his lips* (11, 33), *thin lips* (11, 167), акцентує увагу на переживаннях персонажа, його напруженні: *his strained lips* (11, 117), *slightly tightened lips* (11, 180). Великий рот його героя вказує на мужність. Людина з великим ротом і спадаючими куточками губ володіє сильною волею, на нього важко впливати: *a beautiful, expressive mouth* (11, 187), *a large mouth* (11, 131). Гарні, здорові білі зуби свідчать про міцне здоров'я: *white, small and regular teeth* (11, 322).

Однак за допомогою епітетів для зображення людської посмішки С. Моєм передає цілу гаму різноманітних та багатозначних емоцій у героїв: *a disarming smile* (11, 314), *slightly disconcerted smile* (11, 86), *a short, grating laugh* (11, 98), *a mocking smile* (11, 103). Привітна чарівна посмішка може бути сигналом до кокетування або флірту: *a slow smile* (11, 246), *a whimsical smile* (11, 253), і одночасно мати в собі заборони: *a shy little smile* (11, 326), давати привід для веселощів: *ironic smile* (11, 58), й разом з тим бути проявом любові: *boyish and engaging smile* (11, 282) та байдужості: *a sickly smile* (11, 360).

Посмішка має дивовижну магічну силу, здатну творити дива в буквальному сенсі, «обеззброювати»: *charming smile* (11, 287). Саме справжня, притягуюча погляд, зігріваюча душу посмішка цінується найвище: *a ready smile* (11, 145), *a hearty laugh* (11, 151), *a kindly smile* (11, 323).

Приваблива до співрозмовника усмішка відкриває можливість для повноцінного спілкування і розуміння. Саме тому щирість усміхненого літературного персонажа відразу обеззброює: *a shrewd smile* (11, 294), а фальш на підсвідомому рівні насторожує: *a deprecating smile* (11, 281), *his patronizing smile* (11, 124), *a nasty little laugh* (11, 300), *an anticipatory smile* (11, 336). Уміння щиро посміхатися – це ціле мистецтво. А змалювати усмішку – талант. Одна справа – носити на обличчі чергову усмішку і зовсім інша справа – променисто світити з глибини серця. У цьому випадку через доброзичливість і чарівність між героями ніби протягується незрима ниточка, що з'єднує їх між собою і настраює на одну хвилю: *a demure smile* (11, 324), *a low, almost silent laugh* (11, 270).

В оповіданнях одиничними випадками є акцентування автором уваги читача на формі брів персонажа, що вказує на збалансованість емоцій та розуму героїні, підкреслює красу: *dark eyebrows* (11, 255), *her black eyebrows* (11, 83).

Найбільш продуктивними в літературній традиції С. Моема є вживання мовних засобів на змалювання людських очей. Герої мають різний колір очей: *blue eyes* (11, 87), *dark eyes* (11, 99), *grey eyes* (11, 290), *dark eyes* (11, 33), *brown eyes* (11, 103), *pale-blue eyes* (11, 131). Однак переважають синьоокі герої – емоційні та чуттєві романтики, які здатні не тільки безоглядно закохуватись, але й здійснювати сміливі вчинки. Чорні очі, або карі чи темні, належать героям, що прагнуть до пізнання чогось нового, незвіданого.

Опис очей є одним із важливих засобів для створення не лише зовнішнього, а й психологічного портрету персонажа. Окрім ознак кольору, С. Моєм використовує епітети, що вказують на: розмір очей: *great eyes* (11, 40), *little eyes* (11, 91); та їхній вигляд: *great, shining eyes* (11, 70), *large, tragic eyes* (11, 33), *wide-set eyes* (11, 60).

За детальним змалюванням людських очей автор передає тимчасовий стан людської душі персонажа: *gloomy eyes* (11, 48), *bloodshot eyes* (11, 249), *sleepy eyes* (11, 260), або постійний стан: *short-sighted eyes* (11, 131). За допомогою мовних засобів відбувається деталізація

певних подій у житті героя та їх наслідків: *tragic eyes... dark with mystery* (11, 265). За описом зовнішності персонажа одразу зрозуміло його настрій: *grave eyes* (11, 61), яке життя він прожив: *shrewd, suspicious eyes* (11, 183). Епітети допомагають письменнику звернути увагу читача на енергетику, закладену в очах героя: *bright friendly eyes* (11, 145), *his mocking eyes* (11, 153); *those wonderful blue eyes* (11, 136), *her pale blue eyes filled with tears* (11, 138). Мовні засоби підкреслюють приналежність очей: *Isabel Longstaffe's cool grey eyes* (11, 166), *Mr. Warburton's eyes* (11, 115).

Окрему групу становлять епітети, що вказують на переносне значення зображення очей: *greedy eyes* (11, 27), *in the missionary's eyes* (11, 62), *professional eyes* (11, 31), *the skipper's eyes* (11, 243). Мовні засоби в художньому тексті виконують емоційну та оцінну функції. Емоційна відображається ставленням героя до чого-небудь в негативному чи позитивному висвітленні: *fiery eyes* (11, 43), або *gloomy eyes* (11, 48). В оповіданнях С. Моема епітети вживаються в однаковій мірі із піднесеною та зневажливою конотацією й вказують на риси характеру героя: *bright eyes* (10, 184), несхожість на інших, індивідуальність: *twinkling eyes* (11, 187).

Ключовим у зовнішності персонажа є те, що найбільш промовисто говорить про нього – погляд. Саме ця деталь допомагає заглибитись у душу героя і розкрити ставлення автора до нього, при цьому чітко простежується оцінна функція епітетів: *a sulky look* (11, 58), *a hunted look* (11, 59). Акцентування уваги читача відбувається на: недовірі: *a suspicious eye* (11, 98), *a sidelong look* (11, 59), *a quick glance* (11, 66), *harassed look* (11, 178), *the first glance* (11, 180), *his son's proud and happy glance* (11, 167); зацікавленості чим-небудь: *shrewd look* (11, 68); *a sharp glance* (11, 125); негативному чи позитивному ставленні до іншого героя: *her heavy eyes* (11, 71); *a friendly glance* (11, 128); страху: *a frightened look* (11, 81), *a little, short a look* (11, 150); іронії: *a mocking look* (11, 148).

Справа автора – чи підкреслити в зовнішньому вигляді тільки окремі, найвиразніші риси, чи подати докладний його опис. Але без портрета – герой без лиця, якийсь символ, позначка людського образу. Зріст і стан, колір очей, брів, ніс, губи, зуби, усмішка, колір та довжина волосся – це і є портрет героя, злитий з характеристикою. У практиці письменника маємо справу не з повним, а докладним портретом, а також оцінно-загальним. Серед продуктивних мовних засобів для реалізації концепту «зовнішність людини», окрім позначення очей, у художньому світі С. Моема також є опис волосся: колір: *brown hair* (11, 87), *his whitening hair* (11, 98), *very red hair* (11, 26), *brown, dull hair* (11, 28), *fair hair* (11, 169), *light brown hair* (11, 182), *his flaming hair* (11, 254), *red-haired people* (11, 255), *fair hair* (11, 324), *iron-grey hair* (11, 335), *black hair* (11, 371), *mouse-colored hair* (11, 290);

довжини: *short hair* (11, 87), *his hair very long* (11, 33), *long hair* (11, 131), *quite short hair* (11, 300);

стану: *dyed golden hair* (11, 131), *his red hair now growing white* (11, 88), *his wavy, abundant hair* (11, 143), *hair very elaborately arranged* (11, 28), *a fringe of long curly hair* (11, 250), *sleek hair* (11, 371), *hair and curling* (11, 256), *soft hair* (11, 290).

Письменник досить яскраво, детально та емоційно описує героїнь: *naturally-waving dark brown hair* (11, 282), *hair... a very pretty brown with reddish tints* (11, 317), *a fine head of curly white hair* (11, 187). Автор змальовує протилежності: *a bald patch on the crown* (11, 26), *quite bald* (11, 250), *immense, shiny surface of forehead* (11, 250).

С. Моем зачасто використовує окремі деталі у змальованні образу героя, наприклад, акцентує увагу на опису шкіри, що вказує на безтурботність і молодість: *freckled skin* (11, 26), красу та неповторність: *his skin dazzling white, milky, like satin* (11, 255), або звертає увагу читача на стать героя, рід занять: *the weather-beaten, healthy tanned skin* (11, 143).

Для змальовання зовнішності персонажів автор використовує цікаві моделі: *a jaunty, saucy impudent head* (11, 339), *a damned good-looking fellow* (11, 151). Героїні С. Моема протиставляються одна одній: *absurd, homely and foolish woman* (11, 131) та *a very nice woman* (11, 130).

Отже, художній текст має значний потенціал засобів і прийомів виокремлення авторської концепції, виявляє особливу логіку розвитку думки. Стиль письменника – це конкретна модифікація загальних законів мови, її ресурсів, чинників передусім художньої форми – в індивідуалізованому підході до слова: «Стиль проявляється у власному мистецькому почерку, в незарегламентованій творчій манері» [8, с. 43–44].

Ідіостиль В. С. Моема – це творчий вияв літературної мови, що ґрунтується на ідейно-художній своєрідності, зумовленій особливостями письменницького таланту, світогляду, життєвого досвіду, характеру, культури. Вибір мовних засобів – вербалізаторів для змальовання зовнішності героїв – вказує на своєрідну історично, тематично і естетично виправдану індивідуальну систему.

Кожен образ, змальований письменником у творах, майже завжди означає щось більше, ніж здається на перший погляд, щось значніше та знаковіше. Цього ефекту митець домагається використанням мовних засобів, зокрема в зображенні зовнішності персонажів. Його герої вражають багатим внутрішнім світом чи своєю убогістю. Письменник художніми засобами майстерно творить настрій радості, святковості, закоханості, моторошності й жаху, що ними наповнене їхнє життя. Герої, як правило, намагаються вирішити якусь важливу проблему, часто особистого характеру. Саме це відчутно впливає на їхнє світосприйняття, вони готові до самовдосконалення для побудови гармонії в стосунках з коханими, батьками, друзями чи знайомими.

Загальна картина зовнішності персонажів підкреслюється:

1) авторською вказівкою віку чи стану: *a young man* (11, 30), *a tiresome old man* (11, 98); *a man no longer young* (11, 247);

2) суб'єктивним ставленням до зросту, статури: *a strong, muscular young man* (11, 116), *a long, lean man* (11, 245), *a handsome man, tall, erect and lean* (11, 282);

3) естетичними смаками: *handsome man* (11, 67), *the handsomest man* (11, 134), *a handsome, swarthy fellow* (11, 243), *an incredible charm* (11, 291), *fantastic appearance* (11, 343), *an ugly man, insignificant of appearance* (11, 264); *neither charming, beautiful nor intelligent* (11, 130);

4) деталізують індивідуальні особливості: *handsome, amusing* (11, 93), *this spruce, stout, well-set-up man* (11, 98), *a stout, spectacled, bald-headed man* (11, 183),

5) *a very unselfish and sweet-tempered young man* (11, 345), *a baldish white-haired man* (11, 336).

С. Моем використовує широкий спектр вербальних засобів для яскравого зображення концепту «зовнішність людини», які підкреслюють майстерність автора та його індивідуальний стиль.

Перспективу дослідження вбачаємо в компаративному висвітленні концепту «зовнішність людини» письменниками різних літературних напрямів та течій.

Література

1. Архіпова О.В. Засоби мовного вираження концепту «чоловік» (за романом В. Шкляра «Залишенець») / О.В. Архіпова // Філологічні студії. – Вип. 7. – Ч. 2. – Лінгвістика і поетика тексту. – С. 109–119.
2. Валюкевич Т. В. Концепт внешность в английской языковой картине мира XIX века / Т.В. Валюкевич // Ученые записки ХГУ «НУА». – 2001. – Т. 7. – С. 409–415.
3. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії / А.П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 219 с.
4. Зинин А. Особенности изготовления субъективных портретов / А. Зинин, Г. Мамедов. – Киев : РИО МВД УССР, 1990. – 44 с.
5. Кисельова А.Л. Реалізація концепту «жіночість» у портреті літературного персонажу / А.Л. Кисельова // Нова філологія: Зб. наук. пр. – Запоріжжя : Вид-во Запорізь. ун-ту, 2005. – № 1(21). – С. 76–82.
6. Ліщук Т. Вербалізація концепту «зовнішність людини» в мовному просторі Ю. Андруховича та П. Хюлле (компаративний аспект) / Т. Ліщук // Język polski w ukraińskiej edukacji – perspektywę w aspekcie integracji europejskiej=Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції: зб. наук. пр. / за ред. Н. Торчинської, І. Сашко. – Кельце-Хмельницький : ХмЦНП, 2014. – Вип. 1. – С. 73–82.
7. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) / С.І. Потапенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 360 с.
8. Ткаченко А. Стиль. Напрям. Метод. Тип творчості / А. Ткаченко // Слово і час. – 1997. – № 4. – С. 41–49.
9. Мельничук О. Д. Концепти як елементи семантики тексту [Електронний ресурс] / О. Д. Мельничук. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8783/97>. – Назва з екрана.
10. Пода О. М. Історія українського жіночого журналу: специфіка міждисциплінарного підходу [Електронний ресурс] / О. М. Пода. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1582/43>. – Назва з екрана.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. W. Somerset Maugham. Rain and Other Short Stories / W. Somerset. – Moscow : Progress Publishers, 1977. – 408 с.